

Szemes Péter

A velünk élő Utassy József

Néhai mesterem, a kiváló irodalomtörténész, Bécsy Tamás mondta egy alkalommal, hogy a magyarok között, más népekkel összevetve, arányaiban jóval több tehetséges embert találhatunk, legyen szó irodalomról, vagy fafaragásról, az igazi zseni azonban nálunk is ritka. Ezt a megállapítást saját tapasztalataim is megerősítik – eddigi életem során a sors ajándékaiként számos rendkívül tehetséges embert ismerhettem meg, tiszteltek meg barátságukkal, zseni azonban csak egy volt köztük: Utassy József.

A nevével és legendás, Zúg március című versével már egészen kisgyermekként megismerkedtem, hiszen apám, aki akkor végezte el a pécsi főiskola magyar szakát, később az egyetemet, számos folyóiratot megvett, s mesélt a költőről, gyakran elszavalva híres alkotását. Noha akkor még nem értettem, hogy kik „lopják a bőség kosarából” vagy a „jognak asztalánál” – persze később, egészen a közelmúltig hatóan megtapasztalhattam –, volt valami varázslatos bűverő ezekben a mágikus sorokban, melyek örök érvényűen elmémbe vésődtek.

Tanulmányaim során csak elvétve találkoztam Utassy költészetével – sajnos, az iskolai oktatási rendszerben már nincs helye a kortárs irodalomnak, s a magyartanárok (tisztelő kivételnek) maguk sem érdeklődnek iránta, nem ismerik művelőit, nem olvassák szövegeiket. Ezért inkább önszorgalomból vettem kézbe a könyvtárban köteteit, gyakran forgattam Tüzek tüze című, negyven év terméséből válogatott versgyűjteményét és itt ismerkedtem meg az Elérhetetlen föld című, 1969-es antológiával is.

Érdeklődésem Zalaegerszegre visszakerülve, a Pannon Tükör folyóirat szerkesztőjeként kellemes hivatalos kötelezettséggé vált. Kezdő doktorandusz hallgatóként egy, a pécsi egyetemen a 70-es évek magyar irodalmáról rendezett konferencián rendkívül hűvös fogadtatásra talált, s személyemmel és munkámmal szemben nagyfokú bizalmatlanságot szült, mikor a Kilenckről és Péntek Imréről tartottam előadást, kiemelve Utassy méltatlan recepcióját is (Szabolcsi Miklós „publicisztikus tehetségnek” nevezte). Mint később kiderült, azt várták, hogy Nádas Péter drámáiról fogok beszélni, hiszen az jobban illeszkedett a tanszéki trendhez.

Mikor megtudtam, hogy Utassy József már évek óta Rédicseken lakik, kértem Péntek Imrét, hogy látogassuk meg valamikor. Útban Bence Lajos Lendva-hegyi pincéjébe, megálltunk a határfalu takaros házában, ahol a felső szinten lakó házaspár örömmel fogadott bennünket. Zsóka sörrel kínált, s Józsi is ivott velünk egy pohárral, ő szigorúan alkoholmentest. Később ez a szokás mintegy rituálévá vált és Zsóka már a temetés után említette, hogy férje még az utolsó időszakban is várta érkezésünket, félretéve erre az alkalomra a kétfajta italt. Az első találkozás számomra rendkívüli hatású volt: Dzsó, ahogy barátian neveztük, nemcsak történetekből kifogyhatatlan mesélőnek bizonyult és értő módon válogatott, féltett könyvtárát mutatta meg, de íróasztalára dőlve, már reszkető kézzel beleírt nemrég megjelent Farkasordító című kötetébe. Ez bizonyosan az egyik utolsó dedikáció tőle, s máig egyik féltve őrzött kincsem.

A kezdeti bizonytalanságomat leküzdve ezután, ha egészsége engedte, szinte kéthavonta örömmel látogattuk és mindig újabb és újabb anekdotákat mesélt és rengeteg költeményt szavalt. Ma azt gondolom, fejből tudta szinte az összes versét és nyilvános szereplései alkalmából ezeket kizárólag így adta elő. Közben költészetét alaposan megismerve – a Farkasordítóról kritikát írtam – megtapasztaltam alkotói módszerét is: ő nem írta, nem csinálta a verset, szájából bármilyen élmény, vagy akár adott téma kapcsán, adott szavakból a mindennapi beszéd természetességével formálódtak a verssorok, s váltak keze nyomán maradandó szöveggé. Ő nem művelője volt az irodalomnak, hanem benne élt, mint megszokott, rendes közegben, sőt, egy volt vele. Nem véletlen, hogy íróasztalán műtárgyként is híres képversét mintázta a munkált fa: „Az én keresztm: ÍRNI”. Ha az irodalomról beszélt, vagy verset mondott, betegség által meggyötört testéből hihetetlen energia áradt, tekintetében pedig Petőfi tüze

lobogott. Aki látta így, tudta, érezte: csak ő írhatta meg a Tüzem, lobogóm! verseit. Kiválasztották rá a megfelelő szavak.

Miután barátságába fogadott, mind több eseményt ismertem meg az életéből is. Elmesélte, hogy gyermekkorában, míg szülei a földeken dolgoztak, beásták, hogy ne másszon el és pálinkát itattak vele, hogy nyugton maradjon, beszélt apjáról, tangóharmonikás karrierjéről, egri iskolai élményeiről, rengeteget a bölcsészari, később a nevelőtanári időszakáról, Bázakerettye pokláról, egykori szerelmeiről, feleségéről, mint fiatal lányról, Belláról, Kormosról, hogy a versek úgy épülnek, mint a csillagrendszerek, és még sok minden másról. Egyről nem beszélt soha, legalábbis nekem: tragikusan ifjan elhunyt egyszülött fiáról. Talán, mert csak tíz évvel volt idősebb nálam, és tíz éves voltam, mikor elvesztették őt. Erről már sohasem kérdezhetem. Mégis, bizonyos vagyok benne, hogy ez a szomorú eset, a folytonos hiány, jelentős mértékben hozzájárult a különböző betegségek által megviselt teste végső romlásához.

Látogatásaink nála mind hosszabbra nyúltak. Egy alkalommal, mikor a pozvai külsőkórházban a szükséges gyógyszeradagját állították be, szinte könyörögve kérte, hogy ne hagyjuk magára, maradjunk még vele. Visszagondolva: talán ezek a percek, órák voltak a legszebbek, legtartalmasabbak. Utoljára Rédcisen egy véletlennek köszönhetően kerestük fel. Péntek Csaba és Péntek Imre barátaimmal ingyenes bábelőadást szerveztünk több zalai településre, köztük a határfaluba is. Lenti környékén jártunk, mikor felmerült, be kellene nézni Dzsóékhoz. Éppen hívtam volna a telefonjukat, tudva, hogy Zsóka veszi fel, ám ő előbb csörgetett engem, noha nem tudta, hogy a településre igyekszünk. Az előadáson aztán már nem vettünk részt, mert megérkezve kiderült, hogy a televízió éppen akkor sugározza a Dzsóról készített portréfilmet. Nagy élmény volt ezt közösen nézni vele, látva, hogy minden kimondott szavára gondosan ügyel, a rendező izgalma látszott rajta, aki, noha érdemben nem tud változtatni a premieren, kálváriát él át, míg nincs vége, és fel nem hangzik a taps. Józsi hiányolt belőle néhány dolgot, de összességében elégedett volt. Még ha kicsit későn is került a felvételre sor, hiszen bizonyára megvárták vele a Kossuth-díj átvételét. A kitüntetésekkel illetően – nem mintha ezek bármit is tükröznenek – egyébként teljesnek gondolhatnánk pályáját, hiszen minden jelentősebb díjat megkapott, ha nem ismernénk azt a méltatlan procedúrát, ami például a Kossuth-díj odaítélését megelőzte (ezt az illetékes bizottság többszöri támogató döntése ellenére sokáig nem kapta meg). A sors iróniája, hogy a másik két fő közjogi méltóság mellett végül az a Gyurcsány Ferenc adta át az elismerést, aki a megelőző évben kihúzatta Utassyt a listáról, és aki azt a fajta hatalmat testesítette meg, ami ellen Dzsó egész életében lázadt, és amitől zsigerileg idegenkedett. A lényeg mégis az, hogy végül – a Zúg március már-már bizarr aktualitása ellenére – méltóképpen elismerték kiemelkedő költői teljesítményét.

Végső beszélgetésünk az Elérhetetlen föld antológia megjelenésének negyvenedik évfordulóján Bethlen-díjjal jutalmazott Kilencek közös zalaegerszegi szereplése alkalmával történt. A rendezvény szervezésével kis elégtételt is szerettünk volna szolgáltatni Józsinak, hiszen korábban a megyeszékhelyi Hangversenytéremben meglehetősen kevesen gyűltünk össze az általa szerkesztett 56-os emlékműsor közönségeként. A jubileumi beszélgetés azonban sikeres volt, s utána a közös vacsorán, majd zártabb körben, jutott egy kis idő szót váltani, ekkor készültek a Kilencekről, persze Rózsa Endre nélkül, az utolsó fotók. Egyik verscímére utalva elhangzott a szokásos kérdés is: „Hogy érzed magad, Dzsó?” – holott látszott, hogy állapota rosszabbra fordult.

Péntek Imre lenti szerzői estjén láttuk egymást utoljára, ahol a házigazda hiányosságát pótlandó, a beszélgetés vezetőjeként én köszöntöttem, s fogadott hazád földije, a terem közönsége vastapsban tört ki. Mert szerettek, mert az irigyek és a sors kivételével mindenki szeretett téged, aki megismert.

Aztán már csak Zsókéval futottunk össze az utcán sebtében, gyógyszerért sietett számodra. Akkor már ismét a pozvai külsőkórház fogadott magába. Szerettelek volna meglátogatni, de ahogy Nagykanizsán másik haldokló barátom, Pék Pál esetében, Imre lebeszélt róla, mondván, ne lássalak így. Talán igaza volt, magam sem tudom, mi ilyenkor a jobb, látni, még utoljára látni a halállal az életért, egy-egy újabb pillanatért harcoló társunkat, vagy megőrizni az arcodat, mint egy fényképet, mint híres fényképedet, tisztán, derűsen, bölcsen. Nincs a kérdésre egyértelmű válasz, csak a hiány megtapasztalása.

A fizikai hiányé, a kimondott személyes szavaké, mert a mű él, és amíg mi élünk és tápláljuk tüzét, emlékezeted is élni fog.

Vannak emberek, talán azok, akik igazán közel állnak hozzánk, akiknek halálát nem hisszük el, mintha csak elutaztak volna, kikapcsolták volna telefonjukat – veled is ez a helyzet. Máig titkon bízom benne – még ha valójában nem is lehetséges –, hogy egyszer a nevedet jelzi ki a készülék, vagy verset küldesz a szerkesztőségbe. Azt gondolom, míg így van, míg várunk, addig velünk vagy, a többit odaát megvitatjuk.

Kedves Dzsó, Isten veled!

Soós József

Fáradt virág az ének

(In memoriam Utassy József)
Rédics 2006 – 2010

Vazulként süketült nemzedéknek
Hiába szól tisztán az ének...

Ebben az őszben is hazátlan
Élni ezer éves magányban

Útszéli keresztként, odvasodva
Homlokon heggel, ordasodva

Ki feltámasztotta Lázár-országot,
De benne szögesdrót, lövészárkok

Öreglegény Halál-asszonyával
Bokázik nyűtt báli maskarában

Ajkán fáradt virág az ének
Álmai gyertyája csonkig leégett

Szeme a kék ég arcába bámul
Alatta a föld is görcsbe rándul

Szökni, elvinni a szót: a drágát,
A védtelent, a gyönyörűt, az árvát

Kivégezték a napvilágot
Faragják már a fát az ácsok